

* RECENZE *

Čerdyň i Ural v istoričeskom i kul'turnom nasledii Rossii. Hl. redaktor Čagin G. N. (Permská univerzita), Perm 1999, 348 str.

Jméno uralského městečka Čerdyň by zřejmě naši kulturní veřejnosti nic neřikalo nebýt okolnosti, že v něm trávil první část svého vyhnanství básník Osip Mandelštam.¹ Jako místo vyhnanství však sloužilo již za carského Ruska, a tak konotace s ním spojené byly spíše záporného charakteru, především u těch, kteří o jeho existenci věděli jen v těchto souvislostech.

Publikace, o níž chceme informovat, nás však přesvědčuje, že Čerdyň je také staré uralské kulturní centrum. Kniha vznikla z materiálů konference konané u příležitosti stého výročí založení čerdyňského regionálního vlastivědného muzea (Чердынский краеведческий музей им. А. С. Пушкина) v červnu 1999. Kromě vědeckých pracovníků muzea se na její přípravě a realizaci podílel široký okruh badatelů z Permské univerzity, Uralské univerzity v Jekatěrinburgu, Institutu historie a archeologie Uralského oddělení RAV, Departamentu kultury a umění Permské oblasti, ministerstva kultury Sverdlovské oblasti a dalších institucí a univerzit. Uvedli jsme tento výčet záměrně, protože při malé informovanosti o poměrech v Rusku vlastně ani nevíme, že takovéto instituce nejen existují, ale i fungují a odvádějí plnohodnotnou vědeckou práci.

V publikaci jsou oddíly věnované jazyku a folklóru Čerdyňské země,² archeologii, historii a kultuře Uralu, písemnictví, významu knižní kultury a gramotnosti uralských obyvatel, muzejnictví, ale také ekologii a ochraně přírody. Zvláštní oddíl představují úvahy o úloze Čerdyňské země v kulturním dědictví Ruska, ale zařazena je např. i stať o starověreckých komunitách v Severní Americe, které si svou víru přinesly právě z Uralu a Čerdyňské země, jež vždy byla útočištěm starověrců (ostatně žili tam i v sovětském období a žijí tam dodnes).

Pro orientaci uvedme několik základních historických údajů: první lidská sídliště jsou v těchto místech doložena již deset tisíc let před našim letopočtem, v V.–IX. století se z plemene zde žijících formovala komi-permjacká národnost, v r. 1462 bylo přijato

¹ Viz Mandelštamová, N., *Dvě knihy vzpomínek*, Brno 1996.

² Historického označení *Чердынская земля* se v knize běžně užívá, ponecháváme je tedy i v překladu.

křesťanství, které jako všude znamenalo i vznik a rozkvět písemnictví. Ve XIV.–XVII. století zde bylo sídlo tzv. Permi Veliké, která se rozprostírala na horním toku Kamy a jejímž administrativním centrem byla právě Čerdyň, nejstarší město na Západním Uralu, jehož historie je starší než půl tisíciletí. V XVI.–XVII. století sem nastal intenzivní příliv ruského obyvatelstva, které ovšem do těchto míst pronikalo již od XI. století, jak je zaznamenáno v Novgorodském letopisu. Přitom značná vzdálenost od ruských kulturních a ekonomických center, sousedění starověcky orientovaných věřících a určitá izolovanost těchto míst učinily z čerdyňského kraje pokladnici starých tradic, zvyků, obřadů, způsobu života vůbec, kterým už okolo 250 let věnují pozornost vědci, cestovatelé a vlastivědní pracovníci. To platí i s ohledem na jazyk – jak to formulovala N. P. Potapovová: „Чердынская земля – тот волшебный сундучок, где скрываются древние сокровища русского языка.“³

Na charakteru permských nářečí, k nimž čerdyňská skupina patří, se projevil fakt, že v průběhu XIII.–XVII. století sem přicházeli lidé ze severoruských a severozápadních teritorií: z Novgorodské země, Vologdy, Archangelska, později z Vladimírsko-suzdalské oblasti, takže pro místní dialekty jsou charakteristické mnohé rysy severoruských nářečí staroruského jazyka. Tak se v současných živých dialektech zachovaly jazykové jevy, které jinak jsou doloženy pouze ze staré ruštiny.⁴ Patří k nim např. syntaktické konstrukce s jmennými tvary trpných přičestí vystupujících ve funkci predikátu typu *баня истоплено, баню истоплено* nebo obrat s infinitivem *надо баня топить*. Z čerdyňského teritoria pronikaly tyto obraty spolu s migrací jejich nositelů dále na jih, ale poslední z nich je zaznamenán jen v severních oblastech, kromě čerdyňského např. v krasnovišerském a solikamském okrese. V řeči nositelů nářečí se tyto obraty vyskytují v běžných situacích s významem nutnosti, potřeby: *картошка надо капоть, водицка надо согреть*. Tak se v živém jazyce zachovala konstrukce, která je jinak zafixována ve staroruských památkách administrativního stylu. Naproti tomu konstrukce s trpným přičestím typu *баня истоплено, корова убито* mají význam starého perfekta, tedy rezultativní – současný stav jako výsledek minulého děje. I když perfektum jako jeden ze starých minulých časů v ruštině zaniklo, ukazuje se, že vyjádřit tento významový odstín je pro nositele nářečí v běžném užití jazyka potřebné, takže uvedené syntaktické konstrukce jsou živé a badatelé je označují jako *результатив*.⁵ Na uvedeném příkladu jsme se pokusili ukázat, jak studium nářečních konstrukcí obohacuje lingvistický pohled na provázanost starých a dodnes v modifikované podobě živých jazykových útvarů a jejich funkcí v jazykovém systému. Současně však studium dialektů obohacuje i pohled na fungování jazyka jako útvaru, který se realizuje v podobě specifických jazykových různotvarů, jež plnohodnotně fungují v různých komunikačních prostředcích. Tak odlehlá místa, jako je čerdyňský kraj, jsou proto „rájem“ dialektologických expedic, které mají na ruských univerzitách dávnou tradici.

³ Потاپова, Н. П., *Говор чердынской земли как хранитель древнего, тес.* publikace s. 27.

⁴ Podrobněji srov. Полякова, Е. Н., *Формирование пермских говоров*, Русские говоры Пермского региона, Пермь 1999.

⁵ Srov. *Словарь говора деревни Акчим Пермской области*, вып. 1, Пермь 1984.

Čerdyňská země je však zajímavá nejen díky svému osobitému dialektu. Její rozlehlé teritorium s malou hustotou obyvatelstva, spoustou lesů a nemalým přírodním bohatstvím bylo přímo předurčeno pro rozvoj některých oborů lidské činnosti – ať už to byl lov kožešinné zvěře, nebo „vaření soli“ či později vznik průmyslových závodů, hlavně na zpracování rud.

Mezi lovci zvěře byly živé folklorní syžety vycházející např. z představ o medvědovi jako totemním zvířeti, prapředku člověka. Tyto syžety, rozšířené mezi plemy komi a mansi (která také slavila „medvědí svátek“) se přenesly i do ruského prostředí a staly se součástí loveckých profesních mýtů, živých ještě v 80. letech XX. století. Lidé např. věřili v možnost proměny ženicha a nevěsty v medvědy, byly rozšířeny mýty o tom, jak medvěd unese lidskou ženu a má s ní syna či jak naopak pronásleduje těhotnou ženu, protože se obává, že syn, jehož porodí, se stane lovcem a zabije ho. – Folklorní badatelé tak zkoumají migraci syžetů, jejich varianty atd. v prostředí, kde jsou ještě živé.

Čerdyňská země byla také místem, kde lidé již v dávných dobách těžili sůl z podzemních zdrojů slaných jezer a pramenů. Nejstarší solivary jsou doloženy na řece Kolvě a Višeře a byly vybudovány komi-permjackými plemy, takže později Rusové již jen navázali na existující tradici. Jak ruské obyvatelstvo migrovalo na jih, jako bohatší zdroj se projevil oblasti na řece Usolce, a tak už v XVI. století Sol Kamskaja (současný Solikamsk) se stala velkým průmyslovým centrem. Svědčí o tom soupisy obyvatel (tzv. *писцовые книги*), např. I. Jachontova z r. 1579. Tyto knihy jsou také zdrojem dalších cenných informací – nejen pro historiky, ale i lingvisty. Na jejich základě např. Je. N. Poljakovová zkoumala čerdyňská příjmení v době jejich vzniku, tj. v XVI.–XVII. století, a došla k závěru, že většina z nich pochází z přezdívek, nekalendářních (staroruských, pohanských) a neruských jmen, a jen menší část vznikla na základě křesťanských křesťanských jmen, často původně z jména otce: *Petrov syn – Petrov*. Často však docházelo k zkomolení: *Чердынец Федотко Корвионовых* – od jména *Karion*, doloženo z r. 1682. Tak se památky původně místního významu stávají důležitým zdrojem informací pro vědce z různých oborů.

Kromě soli se v místech, o nichž pojednává recenzovaná publikace, předpokládala také bohatá naleziště rud (i když ne všechny předpoklady vždy splnily očekávání). Počátkem XVII. století se na Ural na carský příkaz posílaly expedice, jež měly za úkol hledat hlavně stříbro, zlato, měď, ale i olovo. Tak např. je známo složení expedice z r. 1618, v níž jako rudoznalec vystupoval Angličan J. Water a členem expedice byl také tlumočnick znalý jazyka místního obyvatelstva. To bylo nuceno sdělovat své poznatky o nalezištích nejen pod přísahou, ale v případě podezření, že ví o věci více, než je ochotno vypovědět, byla sdělení vymáhána i mučením a pod hrozbou žaláře. Tento přístup však uspokojivé výsledky nepřinášel, a tak pokyny z Moskvy byly pro další expedici v r. 1626 přehodnoceny v tom smyslu, že je třeba „никаких людей в деле и за дело не жесточить, а разведывать у всяких людей ласкою и обнадеживая

нашим (т. е. государевым) жалованьем, а если начнете людей жесточить, то они вам ничего не скажут.⁶

Publikace o Čerdyňi a Uralu je pro rusistu zdrojem mnoha zajímavých informací z různých oborů lidské činnosti. Kniha obsahuje příspěvky o ruských pravoslavných kláštěrech v dané oblasti, o starověreckých osadách-skitech, o šlechtických sídlech, o spisovatelích, kteří z těchto míst pocházeli nebo o nich psali. A i když nejde o publikaci pro naše čtenáře běžně dostupnou, někdy je užitečné i příjemné vědět, jaké aktivity existují a jaké publikace vznikají i mimo nejznámější ruská centra. I z hlediska grafické úpravy a knižní kultury dělá publikace svým vydavatelům čest.

Zdeňka Trösterová

Східні слов'яни. Мова. Історія. Культура. За матеріалами пам'яток писемності XI–XVIII століть. Випуск 3. Київ, Видавництво Київського інституту «Слов'янський університет», 1999, 200 стр.

Третий выпуск настоящего сборника издается по случаю 90-й годовщины со дня рождения видного украинского историка **Бориса Александровича Рыбакова**. Автором первой статьи «*Слово про Б. О. Рыбакова*» (с. 5–13), написанной на украинском языке, является **П. П. Толочко** (Київ). В ней подробно описывается научная деятельность юбиляра, насчитывающая, между прочим, 20 монографических трудов из области истории и предьистории восточных славян.

Следуют статьи, которые разделены до двух разделов. Первый имеет заглавие «*Роль писемных пам'яток у розвитку духовної культури східних слов'ян*» (с. 14–87). **В. Ю. Франчук** (Київ) возвращается к проблеме авторства летописи «Слово о полку Игореве». В статье «*До проблеми авторства в давньоруському літописанні і, Слові о полку Ігоревім'ю*» (с. 14–21) напоминает, что на основании филологического анализа, сделанного **Б. А. Рыбаковым**, авторство приписывается летописцу **Петру Бориславовичу**. **Г. М. Миронова** (Брно) в статье «*Синтетизм етнолінгвістических исследований как основа дешифровки культурных текстов*» (с. 22–32) подтверждает уже раньше выдвинутое положение ученых, что методы реконструкции, выработанные сравнительно-историческим языкознанием, могут быть в полной мере приемлемы и для изучения материальной и духовной культуры носителей данного языка, причем, конечно, конкретные приемы сравнения культурных и языковых фактов не совпадают. О значении астрономических явлений в летописании украинских казаков пишет **С. З. Заремба** (Київ) в статье «*Астрономічні явища в українському козацькому літописанні*» (с. 33–

⁶ Манькова, И. Л., *Деятельность геологоразведочных экспедиций в Прикамье в первой половине 17 в.*, рс. publikace s. 172.